

Underkendelsens dialektik

Franz Kafkas Slottet

Holm, Isak Winkel

Published in:

Den moderne tyske roman 1909-35

Publication date:

2008

Document version

Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):

Holm, I. W. (2008). Underkendelsens dialektik: Franz Kafkas *Slottet*. I M. D. Mortensen, & A. Paulsen (red.), *Den moderne tyske roman 1909-35* (s. 97-120). Syddansk Universitetsforlag.

© Bidragyderne og Syddansk Universitetsforlag 2007
Trykt og sat af Grafisk Data Center
Omslagsdesign af Anne Charlotte Mouret, UniSats

ISBN 978-87-7674-269-0

Bogen er udgivet med støtte fra
Institut for Engelsk, Germansk og Romansk, Københavns Universitet

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller
anden mangfoldiggørelse af denne bog
er kun tilladt med forlagets tilladelse eller
ifølge overenskomst med Copy-Dan

Syddansk Universitetsforlag
Campusvej 55
5230 Odense M

Tlf. 66 15 79 99
Fax 66 15 81 26

www.universitypress.dk

INDHOLD

Forord	7
Adam Paulsen: DEN MODERNE ROMAN En historisk-typologisk skitse	9
Erik Granly Jensen: OPTEGNELSER FRA DE UNDERSTE REGIONER Robert Walsers <i>Jakob von Gunten</i>	25
Karsten Sand Iversen: DEN SPRENGTE ROMAN Rainer Maria Rilkes <i>Malte Laurids Brigges optegnelser</i>	45
Morten Dyssel Mortensen: PÅ SPORET AF EN NY HUMANITET Thomas Manns <i>Trolldomsbjerget</i>	69
Isak Winkel Holm: UNDERKENDELSENS DIALEKTIK Franz Kafkas <i>Slottet</i>	97
Hanne Roswall Laursen: STORBYEN OG MENNESKET Alfred Döblins <i>Berlin Alexanderplatz</i>	121
Anne Leth Sørensen: VÆRDIERNES FORFALD Hermann Brochs <i>Søvngængerne</i>	147
Katrine Fogsgaard: EUROPÆISKE LÆNGSLER, EUROPÆISKE KRIGE Robert Musils <i>Manden uden egenskaber</i>	171
Adam Paulsen: INDIVIDUALITETENS TRAGEDIE Elias Canettis <i>Forblindelsen</i>	191
Bidragydere	219

UNDERKENDELSENS DIALEKTIK

Franz Kafkas *Slottet*

Af Isak Winkel Holm

Robert Walser var en af de forfattere, Franz Kafka orienterede sig efter. Den tidligste bemærkning om den seks år ældre Walser findes i et brev fra 1909 og handler om hovedpersonen Simon fra *Geschwister Tanner* (1907).¹ Trods lyse udsigter bringer Simon det ikke til noget i livet, og det er denne sociale fiasko, der interesserer Kafka: "Det er en meget dårlig karriere, men kun en dårlig karriere giver verden det lys, som en ikke fuldkommen, men dog god forfatter vil frembringe, men desværre for enhver pris." Kafkas bemærkninger om Simons dårlige karriere er påfaldende kølige og litterære. Der løber ganske vist mange mennesker af Simons slags omkring i verden, og Kafka selv er et af dem, tilføjer han i en bisætning. Men det afgørende er, at den slags mislykkede eksistenser kan give en bestemt "lysvirkning i temmelig gode romaner". En mislykket hovedperson som Simon må med andre ord forstås som et litterært virkemiddel, der kan få verden til at fremstå i et særligt lys.

Lidt længere nede i brevet uddyber Kafka sin idé ved på karakteristisk vis at føre ordet "karriere" tilbage til dets oprindelige, bogstavelige betydning (der på fransk og latin har noget at gøre med løb og væddeløbsbane):

Forestil Dem: blikket hos den løbende hest på væddeløbsbanen, hvis man kan fastholde dens øjne, blikket hos en hest, der springer over forhindringen, viser sikkert udelukkende væddeløbsbranchens højeste, nærværende, helt sande væsen. Tribunernes enhed, det levende publikums enhed, det omgivende landskabs enhed på den givne årstid, osv., også orkestrets sidste vals, og hvordan man godt kan lide at spille den i dag. Men vender min hest om, og vil den ikke springe og går uden om forhindringen eller bryder ud og begejstrer sig i det indre rum eller kaster mig ligefrem af, så har naturligvis det samlede blik øjensynlig vundet meget ved det. I publikum er der huller, nogle af dem flyver, andre falder, hænderne blæser frem og tilbage som for en hvilken som helst mulig vind, en regn af flygtige relationer falder på mig, og det er meget muligt, at enkelte tilskuere kan mærke den og samtykker med mig, mens jeg ligger på græsset som en orm. Skulle det bevise noget?

Hvis forfatteren lægger perspektivet hos den vinderhest, der problemløst forcerer banens forhindringer, får man et øjebliksbillede af væddeløbsbranchen som et sammenhængende, velfungerende og levende fællesskab. Lægger forfatteren i

stedet perspektivet hos taberhesten, er det selvfølgelig et nederlag for hesten, men det er en gevinst for "det samlede blik" ("Gesamtblick") på væddeløbet og dets publikum. Den dårlige karriere frembringer en litterær lysvirkning, der opløser den fasttømrede tingenes orden og får menneskene til at blæse omkring som isolerede blade for en hvilken som helst mulig vind.

Hovedpersonerne i Kafkas tre egne romaner, der på dette tidspunkt ikke var skrevet endnu, og som aldrig blev færdigskrevet, har alle påfaldende dårlige karrierer. *Den bortkomne* (i dansk oversættelse *Amerika*), som Kafka arbejdede på i 1911-12, handler om den 16-årige Karl Roßmann (direkte oversat: hestemand), der er blevet smidt ud fra sit europæiske hjem og tumler fra det ene karrieremæssige nederlag til det andet i Amerika. *Processen*, som blev til i årene 1914-15, handler om bankfunktionæren Josef K., der ender med at lide nederlag til en gådefuld retsinstans. Og *Slottet*, som Kafka skrev på i 1922, handler om den landstrygeragtige K., der ankommer til en landsby og forsøger at blive anerkendt som landmåler, men må nøjes med et pedeljob, og som på romanens sidste side bliver ansat som hestekarl. De tre helte bliver ikke anerkendt, men underkendt af det sociale fællesskab.

En roman om et menneskes bestræbelser på at komme på rette hylde i livet er det, man kalder en dannelsesroman. I den klassiske dannelsesroman finder hovedpersonen frem til sig selv ved at finde en karriere og dermed en plads i den sociale orden. Et tilsvarende mønster finder man i de rejseromaner fra serien *Grüne Bändchen*, som Kafka var meget optaget af. *Der Zuckerbaron*, som Kafka læste i 1916, er beretningen om en fattig tysk landmåler, der rejser til Sydamerika og finder sig selv som succesrig plantageejер. Her ender dannelsesforløbet ikke i hjemstavnens velkendte land, som i dannelsesromanen, men snarere i et ubeskrevet eksotisk territorium, der skal underlægges og opmåles. Kafkas roman om landmåleren K. trækker på både dannelsesromanen og rejseromanen, men der er som nævnt den afgørende forskel, at K.s karriere er en fiasko.² Han finder ikke sin plads i landsbyens sociale hierarki, og han kommer ikke til at måle land op.

Det er nærliggende at tolke K.s dårlige karriere biografisk. Hvis Kafka i 1909 kunne kokettere med at være en taberhest af samme slags som Simon fra Walsers roman, så opfattede han det i 1922 som et indiskutabelt faktum, at hans liv var mislykket. De sidste mange år var gået med tuberkulose, forlovelseskatastrofer og søvnproblemer, og siden 1917 havde han skrevet så lidt, at han havde opgivet at se sig selv som forfatter. I vinteren 1921-22 kom det til et egentligt sammenbrud med truende sindssyge, og da Kafka i januar blev undersøgt af sin læge, blev denne så alarmeret over patientens tilstand, at han tog ham med på et skisportshotel i Tatrabjergene. Kafka nøjedes med at kælke lidt og underholdt sig i øvrigt med polarforskeren Einer Mikkelsens rejsebeskrivelser. Der er

kort sagt mange træk i Kafkas umiddelbare biografiske situation, der kunne forklare ufremskommeligheden og monotonien i romanens polaragtige landsby.

Vælger man imidlertid at følge Kafkas Walser-brev, må K.s dårlige karriere tolkes ikke som et selvbiografisk signalement, men som et litterært virkemiddel. Hvis romanens perspektiv havde været placeret hos en succesrig landmåler, der hurtigt havde fået både stort kontor og elskelige børn med Frieda, havde vi fået et overfladisk billede af en velfungerende landsby. Men nu hvor perspektivet er placeret hos den mislykkede K., giver det mulighed for at se hullerne og sprækkerne i det sociale fællesskab.

SAGSAKTER OG SILKEJOLER

På sin anden dag i landsbyen bliver K. opsøgt af budet Barnabas, der overbringer ham et kort ansættelsesbrev fra den højtstående slotsejersmand Klamm. Brevet og K.s omhyggelige tolkning af det er holdt i en billedløs og lidt kedelig kancellistil, så det er meget nemt at overse, at det er et af de vigtige omdrejningspunkter i romanen. Selve brevet lyder:

"Højtærede herre! De er, som De ved, ansat i den grevelige tjeneste. Deres nærmeste foresatte er landsbyens sognefoged, der også vil give Dem nærmere besked om Deres arbejde og lønningsforholdene, og som De også skal stå til regnskab overfor. Alligevel vil jeg ikke miste Dem af syne. Barnabas, overbringeren af dette brev, vil fra tid til anden forhøre sig hos Dem om Deres ønsker og meddele mig dem. De vil altid finde mig rede til, så vidt muligt, at stå Dem til tjeneste. Jeg lægger vægt på at have tilfredse arbejdere."

Ifølge K.s tolkning er brevet ikke "entydigt". På den ene side mener K., at Klamm taler formelt til ham som til en underordnet; det gælder første halvdel af brevet og den sidste sætning. På den anden side taler Klamm også personligt til K., som om K. ikke bare havde en professionel funktion, men var en fri person, hvis ønsker på en eller anden måde var væsentlige for Klamm; det er tilfældet i anden halvdel af brevet, efter ordet "alligevel", samt i de to første ord. K. tolker modsigelsen i brevet som to stillingsbeskrivelser, som han selv kan vælge imellem. Den første halvdel af brevet tilbyder ham en stilling som "en landsbyarbejder med en ganske vist udmærkende, men kun tilsyneladende forbindelse med slotter". Hvorimod den anden, mere personlige del af brevet tilbyder ham rollen som "tilsyneladende landsbyarbejder, der i virkeligheden lod hele sin arbejdssituation bestemme af Barnabas" (26, ovs. ændret).

De næsten enslydende stillingsbeskrivelser får det til at virke som et håbløst projekt at ville holde de to valgmuligheder ud fra hinanden. Men i hvert fald

ifølge K. selv ligger den afgørende forskel i afstanden fra slottet: Som "arbejder" vil K. være "på længst mulig afstand fra herrerne på slottet", og hans daglige kontakter vil være en mellemløber (sognefogeden) og de øvrige ansatte i landsbyen. Som "tilsyneladende arbejder" vil han derimod have en langt mere direkte forbindelse til Klamms gennem de breve, som budet Barnabas måtte komme med.

Af disse to valgmuligheder – eller to "veje" til slottet, som K. senere kalder det (115) – tøver han ikke med at vælge den første, altså den indirekte vej via arbejdet. Denne beslutning omgør han imidlertid allerede i næste kapitel, hvor han møder servitricen Frieda, og de meget hurtigt ender med at rulle sanseløse omkring i krostuens ølsjatter. Frieda var ellers kæreste med Klamms, så dette uventede møde åbner en umiddelbar, personlig vej til Klamms. I en af romanens mange slettede passager – som kan studeres i den kritiske udgaves apparatbind – tænker K., at forholdet til Frieda har givet ham "et næsten kropsligt, nærmest som en hviskende samtale tæt forhold til Klamms".⁴

Når K.s karriere mislykkes, skyldes det i høj grad hans problemer med at vælge mellem den professionelle og den personlige vej, mellem fortjenester og forbindelser. Det samme dilemma gentager sig i romanens øvrige mislykkede karriereforløb.⁵ De to veje til slottet fører gennem hver sin halvdel af romanens univers. Den hårfine modsigelse mellem "arbejder" og "tilsyneladende arbejder", som K. mener at finde i Klamms brev, peger i retning af en langt dybere indre modsigelse i landsbyens sociale orden. Denne modsætning bliver i romanen konsekvent omtalt som et forhold mellem "Amt" og "Leben". (Begrebsparret er desværre mere utydeligt i den danske udgave af romanen, hvor ordene "Amt" og "amtlich" alt efter konteksten må oversættes med "officielt", "tjeneste", "embede", "arbejde" og "kontor".) I den "amtliche", officielle sfære indgår K. i formaliserede relationer med sine under- og overordnede; i livets sfære er K. derimod i affektiv og intimt hviskende kontakt med romanens mange kvindedefigurer: Frieda, Gardena, Hans' mor, Pepi og Herskabsgårdens værtinde. I den officielle og mandlige sfære finder den symbolske udveksling sted i form af en endeløs strøm af sagsakter og protokoller; i den hovedsagelig kvindelige livssfære spiller tøj og beklædningsgenstande en tilsvarende rolle. Brevscenen falder tydeligvis inden for livssfæren. Da Barnabas ankommer med Klamms brev i hånden, reagerer K. påfaldende følelsesladet, og han lægger karakteristisk nok først mærke til Barnabas' tøj, der glinser hvidt og silkeagtigt (24).

Også i Kafkas to foregående romaner finder man en tilsvarende grænse tværs gennem det sociale liv. I første kapitel af *Den bortkomne* ankommer Karl Rossmann med dampskibet til New York for at skabe sig et liv i Amerika. På kaptajnens kontor forsøger han at gøre sig gældende i en tvist mellem forskellige ansatte på damperen, men før han når at få fremført sin mening om arbejdsfor-

holdene, bliver han genkendt af sin rige onkel fra Amerika, og pludselig skifter situationen karakter fra et politisk forum til en familiescene med omfavnelser, følelsesudråb og tårevædethed. Gennem resten af romanen fortsætter denne pendlen mellem på den ene side professionel saglighed og på den anden side klaustrofobisk kvalmende intimitet.⁶ I første kapitel af *Processen* bliver Josef K. antastet om morgenen af to vagter, som i deres fysiognomi inkarnerer den samme dobbelthed af professionel distance og privat intimitet; denne gang er "venskabeligheden" dog af mere tvivlsom karakter:

Gang på gang stødte den anden vogters mave [...] ligefrem venskabeligt imod ham, men løftede han blikket, så han et tørt, benet ansigt, der slet ikke passede til denne tykke krop, med en kraftig, sidedrejet næse, et ansigt, som samtalede med den anden vogter hen over ham.⁷

Den samme uigennemsigtige legering af professionel kølighed og privat venlighed, af sagsakter og sex, karakteriserer alle Josef K.s senere møder med domstolen.

Det er altså nemt nok at se, at der går en grænse mellem to sociale sfærer i Kafkas værker; det er straks sværere at se, præcis hvor den går. I den korte periode, hvor K. gør tjeneste som pedel, er skolestuen både hans arbejdsplads og det sted, hvor han lever sit intime familieliv med Frieda og de to medhjælpere, og denne hullede, uklare grænse mellem offentligt og privat er karakteristisk for romanen. Det er noget, K. selv undrer sig over:

Aldrig før havde K. set arbejde og liv [Amt und Leben] så sammenvævet som her, så sammenvævet at det til tider kunne tage sig ud som om arbejde og liv havde byttet plads. Hvad betød f.eks. den indtil nu kun formelle magt som Klamms udøvede over K.s tjeneste sammenlignet med den magt som Klamms i skinbarlig virkelighed havde i K.s sovekammer. (61)

BEDØMMELSESMASKINER

Man kunne hæfte sig ved mange slags uklarheder i Klamms korte ansættelsesbrev, men det problem, K. slår ned på, har karakteristisk nok noget med status at gøre. De to valgmuligheder, som han mener at se i brevet, er ikke bare to forskellige jobs, men også to forskellige slags status i Klamms øjne. Enten bliver K. vurderet som en ligebyrdig person, hvis "egenvilje man anerkender", eller også bliver han vurderet som simpel ansat. Han er enten "højstærket" eller "underordnet". Da K. fik overrakt brevet, foretog han en lignende vurdering af budbringeren Barnabas: "K. beholdt brevet i hånden og så på manden, der i

dette øjeblik syntes ham vigtigere" (24). Allerede før han har kigget i brevet, har han altså foretaget en evaluerende bedømmelse og er nået frem til, at Barnabas var vigtigere end brevet. Efter at K. har læst brevet, ændrer han dog vurdering. Først hænger han brevet op på væggen i krostuen; det er altså betydningsfuldt nok til at blive slået op på væggen som en slags reglement (29). Dernæst følger han med Barnabas hjem til dennes familie, hvor K. pludselig skifter mening om budet og opfatter ham som mat, uanselig og betydningsløs.

Disse vurderinger af Barnabas og brevet er kun et lille udsnit af romanens endeløse række af vurderinger og værdisætninger. Da K. første gang sætter sin fod i landsbyen, starter et bedømmelsesmaskineri, hvor K. vel at mærke ikke bare er den bedømte, men også den bedømmende. I romanen er det sociale liv – både det officielle og det uofficielle – grundlæggende en evaluativ praksis, og det er først og fremmest spørgsmålet om personers sociale værdi, der evalueres. I den officielle sfære tager vurderingerne form som diskussioner om professionel rang, status, autoritet og faglig dygtighed. I livssfæren handler værdisætningerne om anseelse, prestige og ikke mindst seksuel attraktionsværdi.

Bedømmelsesmaskineriet er ikke bare et sprogligt fænomen, men har også en ikke-sproglig eller før-sproglig dimension. Vurderingsakterne kan ytre sig som gestiske udtryk såsom nik, hilsener og det at dreje kroppen imødekomende mod samtalepartneren, og de kan, allermest basalt, ytre sig som opmærksomhed. I romanens univers rummer et menneskes opmærksomhed over for sin sociale omverden allerede et vurderende og sorterende aspekt. Pepi overtager uden succes Friedas job i krostuen, og ifølge hendes misundelige udlægning valgte Frieda at kaste sig i armene på K., fordi hun efterhånden var ved at miste sin værdi i andre menneskers øjne: "Friedas fremtræden var ikke længere noget som det kunne betale sig at løfte blikket mod" (299).⁸

Bedømmelsesmaskineriet begrænser sig heller ikke til at fælde moralske eller juridiske domme. Tværtimod tager langt størstedelen af romanens vurderingsakter hverken udgangspunkt i moralske eller retslige kriterier, men derimod i langt mere diffuse og uformaliserbare sociale værdinormer. Bedømmelsesmaskineriets vigtigste grænse er ikke grænsen mellem moralsk og umoralsk eller mellem lovligt og ulovligt, men snarere grænsen mellem værdifuld og værdiløs – og i sidste ende mellem menneske og dyr.⁹

Det handler med andre ord ikke om ret eller moral, men snarere mere basalt om anerkendelse. Ordet anerkendelse startede sin karriere som filosofisk begreb i den tyske idealisme hos Fichte og ikke mindst Hegel, og det er gennem de seneste årtier blevet et vigtigt begreb inden for socialfilosofi og politisk filosofi. Helt grundlæggende handler anerkendelsesteorien om, at mennesket i dets inderste kerne er formet af dets mellemværende med andre mennesker. Et subjekt er ikke en separat og selvstændig ting, men noget, der hele tiden formes af det

fletværk af sociale relationer, som det indgår i. Det er først ved at træde ind i det intersubjektive bedømmelsesmaskineri, at man kan opnå en identitet, et selv-billede eller en plads i den sociale orden. I *Slottet* kan det f.eks. dreje sig om at blive bedømt som en person, hvis "egenvilje man anerkender" (som det hed i ansættelsesbrevet), eller det kan dreje sig om at opnå en "anerkendelse" af en landmålerstilling (8).¹⁰

Subjektets konstitutionelle relationalitet kan forklare, hvorfor K. ikke bare kæmper hårdnakket mod bedømmelsesmaskineriet, men også lige så hårdnakket forsøger at blive genstand for det. Han er ganske enkelt afhængig af de udefrakommende blikke for overhovedet at blive *nogen*. Klamm er ikke en eller anden fjern metafysisk instans, der er hævet over disse mellemmenneskelige bedømmelser, men snarere den vigtigste brik i spillet om anerkendelse. "Alligevel vil jeg ikke miste Dem af syne," skriver Klamm i ansættelsesbrevet, og K.s anerkendelseskamp er netop en kamp for ikke at blive mistet af syne. Det er derfor, han sætter "alt ind på bare at blive set af Klamm" (113). En måde at gøre opmærksom på sig selv er som bekendt at hugge andre folks kærester: hellere have provokationens negative betydning i den andens øjne end slet ingen betydning.

Kafkas vigtigste litterære inspiration til dette sproglige og før-sproglige bedømmelsesmaskineri er uden tvivl Dostojevskij, som han læste intenst i årene op til og under arbejdet med *Processen*. Den narrative motor i Dostojevskijs romaner er personernes uafslidelige og ofte ulidelige kampe om social værdi, hvor de typiske konflikter har noget at gøre med stolthed, fornærmelse, rivalisering, latterlighed, næsegrus beundring og provokationer. Det er dette intersubjektive bedømmelsesmaskineri – der også hos Dostojevskij snarere handler om anerkendelse end om moral og ret – som udgør det vigtigste berøringspunkt mellem Kafka og Dostojevskij.¹¹

Kafkas og Dostojevskijs berømte "blodsbeslægtethed" gør det muligt at se, hvad der er særligt ved Kafkas og ikke mindst *Slottets* udgave af bedømmelsesmaskineriet. I Dostojevskijs romaner (og vel i endnu højere grad i livet uden for litteraturen) vil et menneskes sociale værdi alt efter sammenhængen være bestemt af mange forskellige kriterier, eksempelvis humor, seksuel tiltrækningskraft, rigdom, moralsk integritet osv. Man kunne tale om en værdimæssig polyteisme. I *Slottet* er denne polyteisme reduceret til en værdimæssig monoteisme. Romanens bedømmelsesmaskineri er stringent, for så vidt som social værdi kun afhænger af ét kriterium, nemlig nærhed til slottet (eller i K.s endnu mere reduktive udgave af værdisystemet: nærhed til Klamm). Formuleret med Karl Marx fungerer Klamm som værdiens "almene ækvivalentform", der tjener som fast referencepunkt for alle andre relative værdiforhold.¹² Når Klamm kan overtage guldets plads som værdiens almene ækvivalentform, er det, fordi romanens

prisfastsættelser handler om symbolsk snarere end materiel værdi. Pengeøkonomien er logisk nok næsten fraværende i romanen, ligesom den seksuelle værdi har en sært immateriel karakter. Kvindernes attraktionsværdi er eksempelvis ikke afhængig af deres kropslige ynder, men udelukkende af deres relation til Klamm. Helt konkret tiltrækkes K. af Frieda, selvom hun er "en halvgammel mager pige med kort tyndt hår" (293), og han fristes til at forføre Pepi på trods af hendes "lille tykke, lidt rundryggede legeme" (103).

Hvis Klamm spiller guldets rolle i romanens økonomi, udgør den officielle sfære og livssfæren to forskellige møntfodder. I landsbyens bedømmelsesmaskineri kan man både blive anset for at være "agtværdig" (24) og "elskværdig" (256), men de to slags værdi beregnes vel at mærke helt forskelligt. Modsætningen mellem disse to møntfodder bliver tydeliggjort af kroværtinden Gardena, når hun hævder, at alt, hvad sognefogeden siger, er værdiløst, mens omvendt alt, hvad hans kone, den grå, uanselige, skyggeagtige Mizzi, siger, har stor betydning (89).

Der findes altså ikke ét homogent bedømmelsesmaskineri i romanen, men snarere to forskellige maskiner – det vil sige to forskellige former for anerkendelse. Formuleret med anerkendelsesteoriens begreber kan man sondre mellem en retslig anerkendelsesform, der sikrer subjektet en plads som borger i samfundet, og en affektiv anerkendelsesform, som giver subjektet en identitet i familien og i andre intime sammenhænge.

Den officielle sfære er karakteriseret ved den retslige anerkendelsesform, der udelukkende fokuserer på universaliserbare træk ved subjektet og er blind over for personlige særegenheder. I sin tolkning af brevet fra Klamm forestiller K. sig, at et liv i den officielle sfære vil gøre ham "usknelig" ("ununterschiedbar") fra de øvrige landsbyboere. Hvis det lykkedes ham at blive "medborger", ville han angiveligt have det samme bundt af almene og abstrakte rettigheder som alle andre borgere. "Medlem af sognet – ret og pligter – ingen fremmed," hedder det i en af de slettede passager.¹³ I livssfæren udveksles der ikke bare seksuelle ydelser, men også fortrolighed, venskab og omsorg. Den affektive anerkendelsesform i den slags intime samkvem retter sig mod det enkelte menneske i dets særegenhed. Altså ikke mod medborgeren som abstrakt retsperson, men mod familiemedlemmet med alle dets elskelige og irriterende særheder.

Denne modstilling af to anerkendelsesformer forklarer et af romanens tilbagevendende dilemmaer. Den affektive anerkendelse giver nemlig for meget, hvor den retslige anerkendelse giver for lidt. Da K. besøger sognefogeden, er han på den ene side bekymret over det "ikke-officielle [ausseramtliche], fuldstændig uoverskuelige, grumsede, fremmedartede" liv (61, ovs. ændret). På den anden side er problemet med slotskontorerne, at de kun kan give ham en meget skrabt bekræftelse som abstrakt og almen retsperson uden persons anseelse og slet

ikke har blik for hans individuelle særegenhed. Efter en redegørelse for de bureaukratiske forviklinger forud for hans ansættelse lyder K.s reaktion: "jeg ville bare også gerne høre et par ord om mig selv" (68).

De to anerkendelsesformer kan bedst beskrives som to forskellige bevidsthedsindstillinger, som man kan indtage, når man bedømmer andre mennesker. Ifølge K.s tolkning af ansættelsesbrevet skifter Klamm mellem et professionelt og et personligt "synspunkt" ("Gesichtspunkt") på K. Embedsmanden Bürgel fremstiller det på samme måde, da K. til sidst i romanen søvndrukken sætter sig i fodenden af hans seng og udløser en hel lille forelæsning om forskellen mellem dagforhør og natforhør. Om dagen er det muligt at gennemføre en "jernhård overholdelse og gennemførelse af tjenestepligten" (266), siger Bürgel, men om natten ser embedsmanden den tilsagte i et mildere og mere personligt perspektiv: "Man er om natten uvilkårligt tilbøjelig til at bedømme tingene fra et mere privat synspunkt" (266).

Overgangen mellem disse to forskellige synspunkter er tydeligst, da K. første gang møder Frieda, som skifter frem og tilbage mellem et privat og et professionelt perspektiv. Så længe Frieda befinder sig i en "for ham gunstig slummer" (40), handler K.s og Friedas samtale om alt, hvad der er helt særligt ved Friedas person. Hun fascinerer K. ved at fortælle triumferende om sin særstatus som Klamms elskerinde; og K. forfører omvendt hende ved at have blik for hendes særegenheder: hendes "spinkle hænder" (der er alt for fine til hendes job) og den "overordentlige" og "udsøgte" kraft, der har gjort det muligt at arbejde sig op fra staldpige til serveringspige. Pludselig bliver Frieda vækket fra sin søvn-gængeragtige tilstand, og efter denne "ændring af hendes sindelag" ser hun K.s identitet med helt andre øjne: "'Hvad Dem angår, så ved jeg jo det hele, De er landmåleren,' og tilføjede så: 'men nu må jeg til arbejdet,' og gik hen til sin plads bag disken" (40f.). Set fra et ædrueligt og officielt synspunkt er der ikke andet at sige om K., end at han er landmåleren. Denne arbejdsmæssige bevidsthedsindstilling er knyttet til en bestemt placering i rummet og en bestemt praksis: Frieda går hen bag disken og fylder gæsternes ølglas; og K. er nødt til at tage et tomt ølglas for at nærme sig hende igen.

NÅDE OG RET

Når K. i sin tolkning af ansættelsesbrevet vælger at blive rigtig arbejder og altså ikke tilsyneladende arbejder, er det, fordi den tilsyneladende arbejder er afhængig af "de herrer deroppe og deres nåde". Lidt senere, da K. over for sognefogeden insisterer på sin afvisning af det personlige forhold til slottet, dukker nådesbegrebet op igen: "jeg ønsker ingen nådegaver fra slottet, men min ret" (77).

Romanen alluderer flittigt til den kristne nådesdoktrin, hvis grundlæggende skrifter er Paulus' *Romerbrev* og *Galaterbrev*. Det er ikke tilfældigt at Barnabas – budbringeren af de høje herrers nåde – har samme navn som Paulus' ledsager i *Romerbrevet*, og at der senere i romanen optræder en overvægtig embedsmand ved navn Galater (192). Den kristne nåde er imidlertid ikke bare åndfuld metaforisk staffage, men spiller en strukturerende rolle for Kafka som social tænker. Da Kafka havde fået konstateret tuberkulose i 1917, trak han sig tilbage til den lille bøhmiske by Zürau, hvor han skrev hundredvis af stærkt komplicerede og koncentrerede aforismer med udgangspunkt i jødedommens og kristendommens frelseshistorie: historien om menneskesjælens vej fra syndefald til forløsning. I de efterfølgende år fordybede Kafka sig ikke blot i sin egen religion, jødedommen, men studerede også kristendommen og ikke mindst kristendommens opfattelse af forløsningen, og det vil sige nåden. Man ved, at Kafka i denne periode læste både Paulus og Augustin og orienterede sig i periodens førende sekundærværker om det protestantiske nådesbegreb.¹⁴ En vigtig bog i denne sammenhæng var desuden vennen Felix Weltschs *Freiheit und Gnade*, som Kafka læste korrektur på i 1920.

For Kafka – ligesom for Weltsch – udgør modsætningen mellem nåde og ret den afgørende forskel mellem kristendom og jødedom. Sådan er det allerede hos Paulus: Jøderne forestiller sig retfærdiggørelsen som en "værkretfærdighed", altså en fortjent løn for, at man har overholdt loven; de kristne forestiller sig tværtimod retfærdiggørelsen som nåde, altså som en ufortjent suspension af loven. Med Paulus' ord: "alle har syndet og har mistet herligheden fra Gud, og ufortjent gøres de retfærdige af hans nåde ved forløsningen i Kristus" (Rom. 3,23). Modsætningen mellem livssfære og officiel sfære har med andre ord vidtrækkende religionshistoriske perspektiver. Livssfæren og dens ufortjente gunstbevisninger er "kristen"; den officielle sfære og dens tjenesteforhold er "jødisk". Denne modsætning bliver kondenseret i et næsten emblematiske billede. På et tidspunkt sidder Klamms landsbysekretær, Momus, med sin protokol, som han "netop nu brød en saltkringle over som han nød til sit øl, og hvis kommen og salt han strøede ud over alle papirerne" (118). Saltkringle og protokol, livets forplejning og de officielle forpligtelser, kristendommens nadver og jødedommens lov.

Det er scener som denne, der har gjort Kafkas forfatterskab til et nemt offer for dybsindige misforståelser. Det ville eksempelvis være en misforståelse at gribe fat i Momus' saltkringle og insistere på at læse *Slottet* som en allegorisk iscenesættelse af den kristne nådesdoktrin. Kafka er ikke en religiøs tænker, han er en litterær forfatter, der målrettet anvender teologiske symboler – ligesom han andre steder suverænt manipulerende bruger figurer fra den græske mytologi. I den litterære brug bliver nådesbegrebet sekulariseret, så det ikke længere

handler om et forhold mellem menneske og gud, men mellem menneske og menneske. Man kan sige, at Kafka omskoler nådesbegrebet til et anerkendelsesteoretisk begreb, der kan bruges til at beskrive det sociale mellemværende i romanens livssfære.

Fire træk ved det kristne nådesbegreb er relevante for Kafkas beskrivelse af den affektive anerkendelse. For det første er nåden en suspension af loven. I romanen er livssfæren grumset og uoverskuelig, fordi der her ikke gælder nogen almene regler. For det andet er nåden grundløs eller, med Paulus' ord, "ufortjent". Et eksempel fra romanen er K.s svar på Klamms brev, hvor han takker for ansættelsen – der ifølge K. ikke skyldes fortjeneste, men snarere Klamms "særlige venlighed", for K. har jo endnu ikke haft lejlighed til at vise, hvad han dur til (29). Grundløsheden betyder, for det tredje, at mennesket ikke aktivt kan gøre noget for at udvirke nåden, men må nøjes med at vente på den. Her ligger Kafka i forlængelse af Weltsch: "den frihedstroende er aktivist. Den nådestroende er konsekvent kvietist."¹⁵ Et eksempel fra romanen er, at K. som "tilsyneladende arbejder" bare må gå og vente på, at Barnabas dukker op. Manglen på gennemskuelige grunde betyder endelig, for det fjerde, at nåden er tilfældig, fordi herrens veje som bekendt er uransagelige. Et eksempel er de breve, som Barnabas kommer med, og som meget vel kan være udvalgt "vilkårligt og med lige så lidt forstand som kanariefuglene på årsmarkederne bruger til at pikke en eller andens livslod ud af en bunke" (188).

Som eksempel på nådens sociale logik kan man tage K.s første møde med Frieda. Alle fire nådes-træk er til stede i denne berømte scene: K. møder tilfældigt Frieda, bliver passivt trukket omkring af hende "med en usædvanligt blød hånd" og får stik mod reglementet lov til at opholde sig bag bardisken. Det mest iøjnefaldende træk er det grundløst generøse i Friedas "gunstige slummer". Den søvngængeragtige begunstiggelse antager en næsten grotesk karakter, da Frieda omsider kommer ned bag bardisken til K.: "Min skat! Min søde skat!" hviskede hun, men rørte slet ikke ved K., som afmægtig af kærlighed lå hun på ryggen og bredte armene ud, tiden var vel uendelig for hendes lykkelige kærlighed." (44)

Kafkas erotiske version af nåden er et ufortjent og uforklarligt overskud af kvindelig lidenskab. Frieda har kun kendt K. i et par minutter, så der er ikke dækning for at kalde ham "min søde skat!" Det er påfaldende, at hun heller ikke rører ved ham, men bare lader sin erotiske henrykkelse køre i tomgang ud i luften, hvilket udløser K.s lidt komiske maskuline utålmodighed. Den litterære model for Friedas upræcise affektoverskud finder man formentlig hos Kafkas yndlingsforfatter Flaubert, som lader Emma Bovary lægge sig på ryggen på gulvet og strække armene ud i den tomme luft, da det går op for hende, at Léon er forelsket i hende.¹⁶ Den lidt ubetydelige kontorist er på ingen måde en gyldig

grund til hendes voldsomme affekt, men det er ikke desto mindre ham, der helt ufortjent, kommer til at nyde godt af den.

Gaver og ufortjente begunstigelser er et gennemgående motiv i romanens beskrivelse af livssfæren. K. formulerer det meget tydeligt over for Frieda: "jeg har jo i grunden hele tiden fået noget forærende lige siden du for første gang så til min side" (257). Det modsatte af en foræring er en byttehandel. I den officielle sfære tager al menneskelig interaktion form som en fair handel, hvor man som retsperson får den løn, man fortjener. Stillingen som pedel får K. ganske vist "som en venlighed", men løn får han først, når han har vist, at han kan "være den voksen" (94f.). Den retslige anerkendelse er hos Kafka et spejlbillede af den private ejendomsret, og det er derfor, den tolker alle mellem menneskelige relationer ud fra byttehandelns grundlæggende "noget for noget". Ligesom hos Adorno og Bataille kortslutter gaven denne byttelogik og åbner mod en anden form social interaktion.

Det erotiske spil mellem Frieda og K. – som blot er ét blandt flere eksempler på, hvordan nåden fungerer i romanens univers – er et eksempel på, at Kafka ikke alluderer til det kristne nådesbegreb for at fremstille et teologisk dogme. Hans ærinde er ikke teologisk, men snarere anerkendelsesteoretisk: Romanen afdækker, hvordan nogle former for social interaktion bygger på ækvivalensprincippet, mens andre suspenderer de sociale byttehandler med gavens logik. (Og i øvrigt også med offerets logik, men det er en anden historie).

Denne kontrast er imidlertid stiliseret, for i praksis er grænsen mellem de to sfærer endnu en gang vanskelig at trække. Det skyldes blandt andet, at byttehandlerne trænger sig ind på livssfærens område, ikke mindst hos Kafkas romanhelte. Josef K. fra *Processen* tolker konsekvent affektive og intime relationer som byttehandel (f.eks. bestikkelse og købesex). På samme måde er K. i *Slottet* påfaldende tonedøv over for affektive relationer. Da Frieda og Gardena møder hinanden, ser han det som "en uforståeligt hjertelig modtagelse med kys og lang omfavelse" (46). I stedet forsøger han at forstå mellem menneskelig hjertelighed som et spørgsmål om ejendomsret. Når han over for Barnabas' søster Olga skal forklare, hvilken social status det trods alt er lykkedes ham at opnå i landsbyen, lyder det mest af alt som en lageropgørelse:

Jeg fylder på en måde mere, og det betyder allerede noget, jeg har, selv om det hele ikke syner af noget, dog allerede et hjem, en stilling og rigtigt arbejde, jeg har en kæreste som, når jeg har andet at gøre, tager mit pligtarbejde på sig, jeg vil gifte mig med hende og blive medlem af sognet, jeg har udover den officielle [amtliche] også en, hidtil ganske vist uanvendelig [unausnützbare] personlig forbindelse til Klamm. (203)

I K.s krømmeragtige perspektiv er social værdi en ejendom, der kan investeres

i mere eller mindre fordelagtige byttehandler. Selv sit intime forhold til Frieda opregner han som en endnu ikke udnyttet kapital. Et par kapitler tidligere har Frieda selv bebrejdet K., at han behandler hende som en "pant" og et "tilforladeligt middel", der bare skal bruges i forhandlingerne med Klamm. Hendes problem er, at "jeg ikke betyder noget for dig, men prisen alt" (159). Formuleringen med denne artikels begreber beklager Frieda sig over, at K. ikke anerkender hendes værdi i sig selv som frit og uerstatteligt menneske. Han gør sig med andre ord skyldig i den form for anerkendelsesglemsel, som man plejer at kalder tingsliggørelse.¹⁷

FORHANDLINGER

Det er bemærkelsesværdigt, at K.s vurdering af brevets værdi ikke stopper, da han har hængt det op på væggen. To dage senere opsøger K. sin umiddelbare overordnede, sognefogeden, og efter at have fået fortalt de groteske bureaukratiske komplikationer, der gik forud for tilkaldelsen af en landmåler, trækker K. ansættelsesbrevet frem for at lede samtalen hen på det. Det får straks sognefogeden til at kalde på sin kone: Brevet "er værdifuldt og ærværdigt i kraft af Klamms underskrift der synes at være ægte, men ellers – dog vover jeg ikke at ytre mig derom alene. Mizzi!" (73). Takseringen af brevets værdi og ægthed er tydeligvis et kollektivt anliggende. Det er ikke bare K., der er nødt til at indhente råd hos sin foresatte, det er også sognefogeden, der igen må lade sig rådgive af sin kone. Bagefter er det ham meget magtpåliggende at understrege, at han er enig med konen, hvilket vil sige, at deres vurdering udspringer af en alliance mellem den mandlige officielle sfære og den kvindelige livssfære. Hundrede sider længere fremme i romanen fortsætter K. og Olga vurderingen af Klamm-brevets værdi, og her kan K. fortælle, at sognefogeden og hans kone har "bevidnet" brevets værdi (188).

Romanen består for en meget stor dels vedkommende af denne slags forhandlingssituationer. Navnlig i sidste halvdel af bogen går handlingen mere eller mindre i stå, og i stedet hører vi Olga, Pepi og Frieda genfortælle tidligere begivenheder i en bestræbelse på at opnå enighed om, hvordan de skal tolkes. Man kunne sammenligne romanens samtalepartnere med rabbinere i Talmud, som fører endeløse samtaler om den rette tolkning af Torah. Eller med borgere, der mødes i et politisk forum og drøfter et fælles anliggende. Under alle omstændigheder er det påfaldende, at forhandlingerne stræber efter at opnå enighed. Som Olga siger, er hendes mål "den nødvendige fuldstændige enighed" mellem hende og K. (190). Selv i romanens helt korte ordvekslinger er det påfaldende, at personer angler efter at blive bekræftet og bevidnet af hinanden.

Der nikkes uafsladeligt i romanen for at signalere enighed om det perspektiv, som verden bedømmes ud fra.

Den vigtigste bekræftelse får man hos Klamm. Når K. bliver spurgt, hvad han dog vil tale med Klamm om, siden dette møde er så vigtigt for ham, svarer han: "Om Frieda selvfølgelig" (53). Klamm skal blåstemple K.s bedømmelse af Frieda som attraktiv og dermed hans beslutning om overhovedet at gifte sig med hende. Hvis det religiøse spiller en rolle i Kafkas roman, er det i form af det guddommelige meningsnærver, som romerne kaldte *numen* – et ord, der etymologisk kan føres tilbage til gudens bifaldende nikken.

Den slags bekræftende nikken er ikke en anerkendelse af samtalepartnerens sociale status, men en anerkendelse af hans eller hendes perspektiv på verden. Romanpersonerne forsøger ustandselig at få hinanden til at autorisere de grunde, som de har til deres meninger og handlinger. Et perspektiv på verden, der ikke autoriseres og konsolideres af de andre, er ikke gyldigt. K. får for eksempel flere gange at vide, at hans udsagn er meningsløst vrøvl og hans handlinger konsekvensløse: "De kan gøre hvad De vil. Deres gerninger vil måske efterlade dybe fodspor i sneen ude i gården, heller ikke mer" (116).

Hvis én's tolkning derimod blåstemples, er der en mulighed for at hæve sig op over sit eget begrænsede udsyn og nærme sig et fælles perspektiv på verden. Sagt på en anden måde er erkendelsen af verden ikke en sag for et enkeltstående, suverænt subjekt, men et kollektivt mellemværende. Hos Kafka har viden en grundlæggende social karakter.¹⁸

Disse overvejelser er vigtige for at forstå, hvordan romanen er fortalt. Det er vanskeligt at bruge de traditionelle litteraturvidenskabelige begreber om fortælleperspektiv og fortællerstemme, når det drejer sig om Kafkas prosa. Romanen har ikke noget stabilt fortælleperspektiv, hvis man dermed forestiller sig, at en af personerne skulle udgøre et arkimedisk punkt, hvorom hele det fiktive univers samler sig. Romanen har heller ikke nogen fortællerstemme, hvis man dermed forestiller sig, at sproget skulle udgå fra en enkelt personlig stemme. Der fortælles snarere underligt ufokuseret i et sprog, der tager farve af et mylder af forskellige stemmer.¹⁹ Man kan sige, at fortælleperspektivet ikke er placeret hos K., men snarere i de kollektive forhandlingsprocesser, som han indgår i. Dermed er også det at fortælle blevet et mellemværende hos Kafka. Fortællingen er ikke forankret i en enkelt bevidsthed, men i et forum, en slags mødelokale, hvor forskellige stemmer forsøger at få hinanden til at bekræfte deres perspektiv på verden.

I en af K.s allerførste replikker i landsbyen forsøger han at tale med en sådan almen og upersonlig stemme. Direkte oversat siger han: "Men ellers må De lade Dem fortælle at jeg er den landmåler som greven har tilkaldt" ("Sonst aber lassen Sie es sich gesagt sein, daß ich der Landvermesser bin ..."). Her – og mange andre steder – forsøger K. at få det til at lyde, som om det ikke er ham selv,

men derimod et eller andet upersonligt "man", der fortæller landsbyboerne, at han er landmåleren. På samme måde forsøger romanens fortællerstemme konstant at hæve sig over det enkelte menneskes begrænsede udsyn og anlægge et alment perspektiv på verden. Hvis det var lykkedes, ville resultatet have været den slags autoritativ og alvidende fortællerstemme, som man kan finde i f.eks. en roman af Balzac. Den slags fortæller ville befinde sig oppe i slottets tårn og ville deroppefra kunne overskue hele romanens univers. Dette overblik findes ikke i *Slottet*, men det forsøges etableret. Hos Kafka er fortælleperspektivet hverken alment eller individuelt; det rummer snarere et bestandigt forsøg på at gøre sig selv alment.

DEN DOBBELTE AUTORITET

Hvis vi for sidste gang vender tilbage til brevet fra Klamm, så kan man hæfte sig ved, at K. behandler brevet på to forskellige måder. Først foretager K., som vi har set, en meget omhyggelig, kritisk tekstanalyse af brevet indhold. Men umiddelbart derefter hænger han det op på væggen i sit krovværelse, hvor de tidligere beboere, to tjenestepiger, havde deres billeder af soldater og helgener (29). Nu er det, som om det vigtige ikke så meget er brevet indhold, men snarere dets autoritet, og K. er tydeligvis fascineret af denne autoritet, på samme måde som tjenestepigerne var seksuelt fascineret af soldater og religiøst fascineret af helgener.

Her er vi tilbage ved spaltningen mellem officiel sfære og livssfære, men denne gang som et spørgsmål om to forskellige autoritetsformer. Den officielle sfæres autoritet hviler på de regler, der knytter sig til bestemte ansættelsesforhold, hvilket også vil sige, at den er begrænset. Når embedsmanden Momus kan bruge Klamms navn til autorisere, hvad han siger – "i Klamms navn opfordrer jeg Dem til at besvare mine spørgsmål" (114) – så er det udelukkende, fordi han er ansat som Klamms landsbysekretær. Det er i det hele taget ansættelsesbreve og kontrakter, der bestemmer sognefogedens og lærerens myndighed over for K. og fastlægger hans "tjenesteplichter" (97).

Livssfærens autoritet hviler derimod på fascination og affekt af samme slags som tjenestepigernes følelser for soldater og helgener. Den har derfor hverken regler eller grænser. Når alle de unge landsbykvinder automatisk bliver tiltrukket af slotsembesdmændene, og når alle landsbyboerne nærer en "medfødt ærefrygt" over for myndighederne (186), så betyder det, at embedsmændenes autoritet er ubegrænset. Den erotiske fascination og ærefrygten retter sig mod myndighedspersonerne, lige meget hvad de gør eller siger, og også lige meget om de ingenting siger. I slutningen af romanen bliver K. kritiseret for at mangle dette

affektive forhold til den sociale magt. Han et af de "ufølsomme hårde hjerter der ikke kan blødgøres af nogen ærefrygt" (286). Ærefrygten er det bløde, følsomme hjertes forhold til det sociale herredømme.

Forskellen mellem de to autoritetsformer viser sig mere konkret som to måder, hvorpå romanpersonerne har indflydelse på hinandens liv. I den officielle sfære ytrer autoriteten sig som ordrer. Momus, sognefogeden og læreren kommanderer med K., fordi de – med et moderne arbejdsretligt begreb – har den overordnede instruktionsret. I livssfæren formulerer autoriteten sig snarere som råd og formaninger. I Theodor Mommsens *Römisches Staatsrecht*, som indgik i Kafkas juridiske pensum, bliver autoritet beskrevet som en form for magt, der befinder sig i gråzonen mellem det uforpligtende råd og den retsligt forpligtende ordre. Autoriteten er "mindre end en ordre og mere end et råd, et råd, som man ikke ville være tryk ved at overhøre."²⁰ Den form for autoritet, der har hjemme i romanens livssfære, formulerer sig typisk som en uklar mellemting mellem ordre og råd.

Spaltningen mellem *Amt* og *Leben* er med andre ord også en spaltning mellem to forskellige former for herredømme. Autoritet er først og fremmest et politisk problem. Det drejer sig nemlig om, hvem der kan udøve herredømme over hvem, og hvilke udsagn der regnes med i de endeløse forhandlinger. Med K.s egen formulering er der på den ene side den åbenbare magt, som direktøren Klamm udøver over K.s tjeneste; og på den anden side den hviskende magt, som "privatmanden" Klamm har i K.s sovekammer (89). I parentes bemærket er modsætningen mellem disse to autoritetsformer et genkommende tema i Kafkas diskussion af det politiske. Et sted taler han ligefrem om det politiske herredømmes "dobbeltskikkelse" ("Doppelgestalt"), som altså er en dobbelthed af retslig-politisk myndighed og fascinerende autoritet.²¹

Samme år som Kafka skrev på *Slottet*, udkom Max Webers posthume essay "Det legitime herredømmes tre rene typer". De tre idealtyper er det legale, det traditionelle og det karismatiske herredømme. Med Webers begreber er den officielle sfære i Kafkas roman præget af en legal autoritetsform, der ytrer sig i regelværk og bureaukratiske procedurer. Landsbyens livssfære er derimod præget af en af herredømmeform, der udleder sin legitimitet fra traditionen. I sammenvoksningen af livssfære og officiel sfære – dvs. i landsbyboernes forhold til *Slottets* myndigheder – finder man endelig det karismatiske herredømme, som er et herredømme "i kraft af affektuel hengivelse over for herskerens person og dens nådegaver (karisma)."²²

Denne tredje og sidste autoritetsform – med Webers ord den "emotionelle betagethed" af magthaveren – er hos Kafka knyttet til en særlig slags lov. Et genkommende motiv i Kafkas forfatterskab er en lov, som ingen mening har, men som alligevel har en eller anden form for gådefuld gyldighed. Sognefoge-

dens tolkning af ansættelsesbrevet er igen et oplagt eksempel. Ifølge ham er brevet ikke værdifuldt og ærværdigt, i kraft hvad det siger, men alene "i kraft af Klamm's underskrift":

"I det hele taget betyder brevet ikke andet end at Klamm agter personligt at tage sig af Dem i tilfælde af at De bliver ansat i grevelig tjeneste."

"De tyder, hr. sognefoged, brevet så godt at der til sidst ikke bliver andet tilbage end en underskrift på et tomt ark papir." (74)

I sognefogedens perspektiv er brevet et tomt ark papir, der er værdifuldt alene på grund af autoritetens ulæselige underskrift. Loven er med andre ord omgivet af en karismatisk aura, der minder om soldaternes seksuelle og helgenernes religiøse aura, og det er dette gådefulde betydningsoverskud, der gør loven gyldig, selvom den er meningsløs.

Ikke mindst i den psykoanalytisk inspirerede Kafka-forskning har man interesseret sig indgående for den undergrund af fascination og begær, som fungerer som lovens fundament og mulighedsgrund.²³ Det er en meget kompliceret diskussion, som kombinerer lacaniansk psykoanalyse med retsfilosofi, politisk filosofi og jødisk teologi, men det er muligt at gøre problemet lidt mere håndterbart, hvis man tager udgangspunkt i romanens spaltning i officiel sfære og livssfære. Den tomme lov dukker nemlig op, når grænsen mellem officielt og privat udviskes. Det er en sådan sammenvoksning af officielt og privat, der finder sted, når sognefogeden tolker Klamm's officielle skrivelse som et privatbrev. Eller når landsbyens kvinder betages ikke af landsbyens mænd, men netop af embedsmændene. Loven fremstår som tom, når den officielle sfære bliver set gennem en affektiv bevidsthedsindstilling.

Sagt på en anden måde afdækker Kafka, at romanens allestedsnærværende bedømmelsesmaskineri også er et begærsmaskineri og et magtmaskineri. Spillet om anerkendelse er ikke bare et mellemværende for bevidste og fornuftige subjekter, der har travlt med at fordele social status til hinanden. Mennesket er et relationelt væsen, men fletværket af sociale relationer har også en ubevidst og uigennemsigtig dimension. Det er den dimension, man oplever, når man er udleveret til et andet menneskes magt eller begær. Når Klamm ikke optræder som direktør, men som privatmand, har han et uigennemsigtigt begær efter Frieda, ligesom han er selv et objekt for K.s og landsbyboernes næsten hypnotiske fascination. Han er det, som psykoanalysen betegner som et obscønt overjeg.

Når man er udleveret til dette ubevidste fletværk af sociale relationer, bliver man ikke anerkendt, men underkendt. Kafkas vigtigste model for dette begærs- og magtmaskineri er naturligvis familien. Ifølge Kafka består familier ikke af selvstændige og frie mennesker, men af familiemedlemmer, der er blevet opslugt af "en dyrisk sammenhæng, så at sige én eneste organisme, ét eneste blod-

kredsløb".²⁴ Et tilsvarende problem gør sig gældende på mange andre niveauer af det sociale liv, for eksempel i ægteskaber, venskaber, arbejdsfællesskaber, men også på et helt overordnet samfundsmæssigt niveau. Den vigtigste politiske erfaring i Kafkas forfatterskab er, at der neden under den moderne retsorden findes en slags uforarbejdet naturtilstand, hvor menneskenes mellemværender med hinanden ikke er reguleret af retslige principper, men hvor den svage er udleveret til den stærkes herredømme og begær.

Denne retsløse zone kaster et mere tvetydigt lys over begrebet nåde. Ovenfor diskuterede jeg Kafkas brug af det teologiske nådebegreb, der handler om forholdet mellem menneske og gud. Det politiske begreb om nåde handler om forholdet mellem hersker og undersåt. Nåden finder sted, når den suveræne hersker generøst suspenderer loven til fordel for sin undersåt, og denne nådesakt er omdrejningspunktet i enevældstidens talløse dramaer og operaer – hvor kvinder går i forbøn for mænd, og hvor nådesbevisningen ender med at kaste glans over de eksisterende magtforhold.²⁵ Man kan sige, at Kafka forlænger enevældens nådesdrama – og hele det tilhørende apparat af kvinder, forbøn og fyrstelig glans – ind i den moderne verden. Ikke fordi Kafkas forfatterskab i virkeligheden handler om en enevældig samfundsform, men fordi den slags hierarkiske og karismatiske herredømmeforhold udgør det moderne retssamfunds mørke underside.

På den ene side giver nådens suspension af retten altså det enkelte menneske en chance for at blive ufortjent begunstiget; på den anden side må suspensionen forstås som en undtagelsestilstand, hvor herskeren har *carte blanche* til at udfolde sin tyranniske magt uden at lade sig hæmme af retslige bindinger. Allerede mødet med Frieda i krostuen afslører den tætte sammenhæng mellem begunstigelse og vold. Da K. gemmer sig bag bardisken, umiddelbart før Frieda giver ham sin egen magre krop som en helt ufortjent gave, sætter hun sin lille fod på hans bryst i noget, der ligner en sadomasochistisk scenografi (43). Til allersidst i romanen foreslår Pepi K. at flytte ned i hendes trange, underjordiske pigeværelse sammen med to veninder. Det er vel at mærke på hendes nåde, for han har ikke ret til at være der. Og det betyder, at han fuldstændig må underkaste sig hendes autoritet, der ytrer sig ikke som ordrer, men som velmente råd: du må "ikke vise dig nogen steder hvor vi ikke anser det for ufarligt, og i det hele taget følge vores råd; det er det eneste der binder dig" (315).

KOMPLEMENTÆRE PATOLOGIER

I *Andens fenomenologi* beskrives den græske tragedie som en slags geologisk forkastning i grundlaget for det sociale liv. Bystatens retslige og familiens af-

fektive anerkendelsesform, *polis* og *oikos*, gnider ifølge Hegel mod hinanden som to lithosfæreplader i bevægelse, og rystelserne kommer til syne i form af tragiske begivenheder.²⁶

I *Slottet* afslører lyset fra K.s dårlige karriere, at der findes huller og sprækker i landsbyens sociale liv. Ligesom i Hegels tolkning af tragedien trækker den grundlæggende sprække sig mellem en offentlig og en privat side af det sociale liv. Romanens anerkendelsesfiaskoer skyldes imidlertid ikke så meget kollisionsen mellem de to sociale sfærer, men snarere deres uigennemsigtige sammen-voksethed. Når den retslige bevidsthedsindstilling blander sig med livssfæren, opstår der en kræmmeragtig fiksering af menneskers bytteværdi. Og når omvendt den affektive bevidsthedsindstilling udfolder sig inden for den officielle sfære, bliver resultatet en næsegrus underkastelse under sociale autoriteter. Hos Kafka er tingsliggørelse og ærefrygt komplementære sociale patologier.

Løsningen er vel at mærke ikke at frigøre sig fra bedømmelsesmaskineriet. I Kafka-forskningen bliver det gerne fremstillet, som om den eneste redning for K.s helte kunne ligge i at unddrage sig alle udefrakommende blikke. Enten ved at besinde sig eksistensfilosofisk på en subjektiv autenticitet, som går forud for relationaliteten. Eller ved at frigøre sig avantgardeteoretisk fra enhver fikseret identitet og hengive sig til begærets uindfangelige dynamik.

Men der findes ikke nogen nemme veje ud. I Kafkas univers er mennesket uomgængelig relationelt, og det betyder, at menneskelig væren ikke kan tænkes uden social mellemværen. Hvis der kan skimtes en redning i *Slottet*, har den ikke form som en flugt fra anerkendelsens dialektik, men snarere som en utopisk form for anerkendelse – utopisk fordi den ikke er spoleret af tingsliggørelse eller underkastelse. Den kræmmeragtige K. lægger selv stemme til denne utopi, da han skal svare igen på Friedas anklager om, at han er beregnende. Selvom det formentlig er løgn som en beskrivelse af K. selv, kunne det meget vel være sandt som en beskrivelse af en uforvansket og ligebyrdig form for anerkendelse:

Men hvis det ikke er dette slemme tilfælde og det ikke var et snedigt rovdyr der dengang rev dig til sig, men dig der kom mig i møde ligesom jeg kom dig i møde og vi fandt hinanden, i selvforglemmelse begge to, sig mig, Frieda, hvordan er det mon så? (162)

NOTER

1. Kafka, *Briefe 1900-1912*, s. 116. Brevet – som kun formentlig er fra 1909 – er stilet til Ernst Eisner, Kafkas litteraturinteresserede og på dette tidspunkt tidligere direktør for forsikringsselskabet Assicurazioni Generale.

2. Forholdet mellem *Slottet* og dannelsesromanen fremstilles klarest af Neumann, "Kafkas *Schloss*-Roman". Kafkas inspiration fra rejseromanerne er for meget nylig blevet afdækket glimrende af Zilcosky, "Surveying The Castle".
3. Kafka, *Slottet*, s. 25. Jeg henviser i det følgende til den danske oversættelse i teksten.
4. Kafka, *Das Schloss*, bd. II: Apparatband, s. 263. K.s valg mellem de to veje er i det hele taget mere ekspliciteret i romanens slettede passager: "Hans første hensigt med hensyn til Klamms brev, nemlig at blive en simpel og upåagtet arbejder i landsbyen, havde været meget fornuftig. Men han havde dog nødvendigvis måttet forlade den, da Barnabas' bedrageriske fremtoning havde ladet ham tro at han kunne komme så let ind i slottet som man f.eks. betvinger en bakke på en lille søndagsspadseretur" (ibid.).
5. Barnabas kæmper for at blive "offentlig ansat", men er "kun hemmeligt og kun halvvejs accepteret" (227). Servitricen Pepi, der afløser Frieda, må dele sin korte tid mellem at arbejde i skænkestuen og stå og vente på det direkte møde med Klamms. Og Barnabas' far prøver først at opnå æresoprejsning for sin datter Amalia ad "officiel vej" for derefter at måtte nøjes med at forsøge at "nærme sig embedsmændene personligt" (219).
6. Jeg har givet en mere detaljeret beskrivelse af denne dobbelthed i *Den bortkomne* i "Franz Kafkas dobbelte pas".
7. Kafka, *Processen*, s. 10.
8. Jeg argumenterer her mod Gerhard Neumann, der giver den bedste og mest indflydelsesrige beskrivelse af Kafkas bedømmelsesmaskineri som et "Urteils-Sprache", dvs. som et sprog. Se hertil Neumann, 'Das Urteil'.
9. Jeg argumenterer her mod de mange Kafka-læsninger, der ser ydre og indre domstole i Kafkas univers som et spørgsmål om enten moral eller jura. Et ofte citeret eksempel er Robertson, *Kafka: Judaism, Politics, and Literature*.
10. Min anerkendelsesteoretiske læsning af Kafka har taget form i dialog med Moritz Schramm, se hertil f.eks. hans "Individualitet og socialitet". Vores tilgangsvinkler er beslægtede, men hvor Schramm betragter anerkendelsen hos Kafka som en accept af en forudgående kerne, opfatter jeg den snarere som en konstitution af identitet.
11. Denne gang argumenterer jeg mod Kafka-forskningens behandling af Kafkas inspiration fra Dostojevskij, ikke mindst Dodds monografi *Kafka and Dostoevsky*. Dodd opregner et utal af tematiske og motiviske forbindelser mellem Dostojevskij og Kafka, men har ikke, mener jeg, øje for deres fælles anerkendelsestematik.
12. Marx, s. 166ff.
13. Kafka, *Das Schloss*, bd. II: Apparatband, s. 264.

14. Kafka studerede blandt andet modsætningen mellem den guddommelige nådesorden og den jordiske verdens love hos Ernst Troeltsch, *Luther, der Protestantismus und die moderne Welt* (1907-08), s. 244ff.
15. Weltsch, s. 141.
16. Flaubert, s. 131.
17. Axel Honneth har for nylig givet en fin beskrivelse af det klassiske marxistiske begreb om tingsliggørelse som en "anerkendelsesglemsel" i bogen *Verdinglichung*.
18. Se hertil Pinkards tolkning af Hegels anerkendelsesbegreb i *Hegel's Phenomenology*.
19. Se hertil Blanchots banebrydende beskrivelse af det centrumsløse i Kafkas fortællende stemme; Blanchot, "Den narrative stemme ('han', 'det neutrale')". Blanchots idéer er blevet videreudviklet af Vogl, "Vierte Person", og af Kölbl, *Die Erzählrede in Franz Kafkas 'Das Schloss'*.
20. Jeg citerer fra Arendt, "What Is Authority?" s. 123.
21. Kafka, *Nachgelassene Schriften und Fragmente I, Apparatband*, s. 255.
22. Weber, s. 181.
23. Diskussionen af den tomme lovs motiv går tilbage til Walter Benjamins og Gershom Scholems berømte brevveksling om Kafka i 1930'erne. Her skriver Scholem, at åbenbaringen hos Kafka finder sted i en tilstand, "hvor den gælder, men ikke betyder" (*Benjamin über Kafka*, s. 82). Formuleringen kommer siden til at spille en rolle hos prominente navne som Walter Benjamin, Jacques Derrida, Slavoj Žižek og Giorgio Agamben. Eric Santner har for nylig foreslået begrebet "det metajuridiske" om det overskud af fascination og autoritet, der giver loven et "overskud af gyldighed i forhold til mening, af nødvendighed i forhold til sandhed" (s. 53).
24. Kafka, *Briefe*, s. 339-347.
25. Se hertil Nagel, *Autonomie und Gnade*, og Kaufmann, *Recht und Gnade in der Literatur*.
26. Se hertil Honneth, *Kamp om anerkendelse*. Han sonderer mere detaljeret mellem retslig og affektiv anerkendelse i: "Zwischen Gerechtigkeit und affektiver Bindung".

LITTERATUR

- Agamben, Giorgio: *State of Exception*, Chicago: University of Chicago Press, 2005
- Arendt, Hannah: "What Is Authority?" i: Arendt: *Between Past and Future*, London: Faber and Faber, 1961

- Benjamin, Walter: *Benjamin über Kafka. Texte, Briefzeugnisse, Aufzeichnungen*, udg. af Hermann Schweppenhäuser, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1981
- Blanchot, Maurice: "Den narrative stemme ('han', 'det neutrale')", i: Blanchot: *Orfeus' blik og andre essays*, på dansk ved Carsten Madsen, København: Gyldendal, 1994
- Dodd, W.J.: *Kafka and Dostoevsky. The Shaping of Influence*, New York: St. Martin's Press, 1992
- Flaubert, Gustave: *Madame Bovary*, på dansk ved Hans Peter Lund, København: Gyldendal, 2004
- Holm, Isak Winkel: "Franz Kafkas dobbelte pas", i: Jesper Gulddal & Mette Mortensen (red.): *Pas. Identitet, kultur og grænser*, København: Informations forlag, 2003
- Honneth, Axel: *Kamp om anerkendelse*, på dansk ved Arne Jørgensen, København: Hans Reitzel, 2006
- : "Zwischen Gerechtigkeit und affektiver Bindung. Die Familie im Brennpunkt moralischer Kontroversen", i: Honneth: *Das Andere der Gerechtigkeit*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2000.
- : *Verdinglichung*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2005
- Kafka, Franz: *Briefe 1900-1912*, udg. af Hans-Gerd Koch, Frankfurt am Main, 1999
- : *Briefe*, udg. af Max Brod, Frankfurt am Main: Fischer, 1958
- : *Processen*, på dansk ved Per Øhrgaard, København: Gyldendal, 1991
- : *Das Schloss (= Schriften, Tagebücher, Briefe: Kritische Ausgabe)*, udg. af Malcolm Pasley, New York/Frankfurt am Main: Fischer, 1982
- : *Nachgelassene Schriften und Fragmente I, Apparatband Schloss (= Schriften, Tagebücher, Briefe: Kritische Ausgabe)*, udg. af Malcolm Pasley, New York/Frankfurt am Main: Fischer, 1993
- : *Slottet*, på dansk ved Villy Sørensen, København: Gyldendal, 2001
- Kaufmann, Arthur: *Recht und Gnade in der Literatur*, Stuttgart-München-Hannover: Boorberg, 1991
- Kölbel, Martin: *Die Erzählrede in Franz Kafkas 'Das Schloss'*, Frankfurt am Main/Basel: Stroemfeld, 2006
- Marx, Karl: *Kapitalen. Kritik af den politiske økonomi*, København: Rhodos, 1970
- Nagel, Ivan: *Autonomie und Gnade. Über Mozarts Opern*, München: Carl Hanser, 1988
- Neumann, Gerhard: "Kafkas *Schloss*-roman: Das parasitäre Spiel der Zeichen", i: Gerhard Neumann m.fl. (red.): *Schriftverkehr*, Freiburg im Breisgau: Rombach, 1991
- : *'Das Urteil': Text, Materialien, Kommentar*, München: Carl Hanser, 1981

- Pinkard, Terry: *Hegel's Phenomenology. The Sociality of Reason*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994
- Robertson, Ritchie: *Kafka: Judaism, Politics, and Literature*, Oxford: Clarendon, 1985
- Santner, Eric: *The Psychotheology of Everyday Life*, Chicago: University of Chicago Press, 2001
- Schramm, Moritz: "Individualitet og socialitet. Om kampen om anerkendelse i Franz Kafkas forfatterskab", i: Henrik Stampe Lund m.fl. (red.): *Fordringen på anerkendelse*, Århus: Klim, 2006
- Troeltsch, Ernst: "Luther, der Protestantismus und die moderne Welt", i: Troeltsch: *Gesammelte Schriften*, bd. 4, Tübingen: J.C.B. Mohr, 1925
- Vogl, Joseph: "Vierte Person. Kafkas Erzählstimme", i: *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 68 (1994)
- Weber, Max: "Det legitime herredømmes tre rene typer", i: Weber: *Udvalgte tekster*, oversat og udgivet af Hans Henrik Bruun m.fl., København: Hans Reitzel, 2003
- Weltsch, Felix: *Gnade und Freiheit. Untersuchungen zum Problem des schöpferischen Willens in Religion und Ethik*, München: Kurt Wolff Verlag, 1920
- Zilcosky, John: "Surveying The Castle: Kafka's Colonial Visions", i: James Rolleston (red.): *A Companion to the Works of Franz Kafka*, Rochester, N.Y.: Camden House, 2002